

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА

УДК 347.97/99 (477)

Л. Москвич, докторант кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук, доцент

До питання удосконалення статусу суддів як складового елементу системи заходів підвищення ефективності судової системи

Аналіз наукової літератури свідчить, що основну увагу щодо опрацювання заходів удосконалення судової системи приділено організаційним (судоустрійним) або процесуальним (процедурним) аспектам. Ці питання, безперечно, вельми актуальні, але все ж таки треба зважити, що якою б «ідеальною» не була обрана модель судоустрою, наскільки б уніфіковані та досконалі не були процесуальні норми, що встановлюють процедуру відправлення судочинства, досягнення бажаного ефекту судової реформи залежатиме від професійності тих осіб, які безпосередньо будуть застосовувати норми та вирішувати судові справи, тобто суддів.

Ще А. Ф. Кони зауважував, що «які б добрі не були правила діяльності, вони можуть втратити свою силу і значення в недосвідчених, грубих і несумлінних руках»¹. Саме судді — конкретні люди з певним життєвим досвідом, рівнем соціалізації та правосвідомості, а не суд узагалі, акумулюють у собі цілі, засоби, культурні цінності суспільства і виступають від імені суду як соціально-правового інституту, встановлюють об'єктивну істину в конкретній судовій справі, яку розглядають у судовому засіданні, застосовують покарання та звільняють від нього, роблять помилки та виправляють їх тощо. Тому вважаємо дослідження проблем удосконалення статусу суддів ключовим елементом при опрацюванні заходів підвищення ефективності судової системи.

Гадаємо, що основними напрямками щодо вдосконалення статусу суддів в аспекті підвищення ефективності судової системи є створення

¹ Кони А. Ф. Избранные произведения / А. Ф. Кони. – М., 1956. – С. 20.

умов, які б: 1) зробили би посаду судді привабливою для фахівців найвищої кваліфікації; 2) гарантували б високий рівень професіоналізму суддівського корпусу.

Розглянемо зазначені напрями докладніше.

1). Створення посади судді привабливою для фахівців найвищої кваліфікації ми визначили одним із першочергових завдань судової реформи. Професійна діяльність судді завжди вважалася і складною, і соціально значущою. Видатний теоретик права минулого сторіччя П. Г. Виноградов зазначав: «Проголошувати, застосовувати і виконувати право, можливо, є більш складним і великим мистецтвом, ніж організувати армію, будувати, вигравати битву»¹. Тому виконувати цю функцію повинні кращі із кращих. Це актуалізує проблему створення умов, за яких успішні фахівці виявлять бажання змінити успішну професійну кар'єру правника на кар'єру судді.

Фахівець, який розмірковує над тим, чи слід йому обрати кар'єру судді, оцінює такі перспективи: а) кар'єрне зростання; б) особиста самореалізація; в) матеріальна винагорода. Розглянемо ці складові докладніше.

А. Перспектива кар'єрного зростання обумовлює підхід до професії судді у певному розумінні як до самоцілі. У літературі під терміном «кар'єра» розуміється просування працівника по службових сходинках чи послідовна зміна занять як у рамках окремої організації, так і впродовж усього життя².

Питання кар'єри судді є дуже складним, у науковому середовищі відсутня єдність думок відносно доцільності його застосування щодо професії судді, що, напевне, пов'язане з більш загальною проблемою — становленням та розвитком уявлень про державну або громадянську службу взагалі. Міжнародна практика також не має єдиного підходу щодо кар'єри судді. Так, деякі країни вирішили це питання в радикальний спосіб: вони просто усунули поняття ієрархії чи поняття чинів, яких може досягти суддя. Однак все ж таки в більшості держав поняття «професійна кар'єра судді» існує. У цих країнах кар'єрне зростання суддів залежить від професійного стажу. Так, Законом про проходження служби в судах (статті 24–26) Республіки Словенія прямо передбачено, що зі вступом на суддівську службу суддя здобуває право на підвищення, яке може бути реалізоване шляхом підвищення

¹ Виноградов П. Г. Очерки по теории права. Римское право в средневековой Европе / П. Г. Виноградов. – М., 2010. – С. 18.

² Див.: Веснин В. Р. Основы менеджмента : учебник / В. Р. Веснин. – 2-е изд. – М., 1997. – С. 351.

жалування, призначенням на вищу посаду, призначенням на посаду судді Верховного суду. Рішення про підвищення судді в посаді приймається після атестації Судовою радою його професійних якостей та результатів судової практики. Кожних три роки суддя отримує надбавку до жалувannya та може бути призначеним на вищу суддівську посаду¹. Такі системи, звичайно, дуже захищають суддів, але вони припускають, що від самого початку гарантується абсолютна якість ієрархічного просування. А з іншого боку, передбачається призначення на посаду, що повинне проводитися з урахуванням компетентності і відповідності судді конкретній посаді². Саме до таких систем належить і Україна, хоча новим Законом «Про судоустрій і статус суддів» інститут атестації суддів було ліквідовано.

Основні принципи щодо незалежності правосуддя визначають (п. 13): «Просування по службі суддів в умовах будь-якої системи повинне ґрунтуватися на об'єктивних чинниках, зокрема здібностях, порядності та досвіді»³. Відповідно до національного законодавства, зміст кар'єри судді полягає в його успішній самореалізації, що виражається у вигляді заохочень матеріального або кар'єрного характеру, ґрунтується переважно на принципах *стажу* (вслуги років). *Матеріальні заохочення* передбачають підвищення рівня матеріальної винагороди залежно від заслуги років, займаної посади (ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). *Заохочення кар'єрного характеру* полягають у можливості зайняти місце судді в суді іншого рівня або спеціалізації, або бути обраним на адміністративну посаду. Позитивним моментом, з нашої точки зору, є передбачення Законом України «Про судоустрій і статус суддів», що питання кар'єри судді розглядається з урахуванням професійних якостей судді. Зокрема, передбачено добір кандидатів на посаду судді, що здійснюється за результатами спеціальної підготовки та складання кваліфікаційного іспиту (ст. 65); проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді (ст. 71); запровадження конкурсних засад при вирішенні питання про перевід судді (статті 73, 80).

Слід додати, що гарантією незалежності суддів при реалізації права на кар'єру має стати надійна, демократична процедура щодо вирі-

¹ Судебные системы европейских стран : Справочник / Пер. с фр. Д. И. Васильева и с англ. О. Ю. Кобыкова. – М. : Междунар. отнош., 2002. – С. 246.

² IV зустріч Голів Верховних Судів держав Центральної та Східної Європи. Документи і матеріали. – К. : Б.в., 1998. – С. 115, 116.

³ Основні принципи щодо незалежності правосуддя. Схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної асамблеї ООН від 29.11.1985 р. та 13.12.1985 р. // Міжнародні стандарти в сфері судочинства. – К., 2010. – С. 10–13.

шення питань про підвищення суддів на посаді, збільшення матеріальної винагороди і т. ін. В Україні питання матеріального стимулювання кар'єри судді має досить прозорий характер — розмір заробітної плати залежить від рівня суду, доплат за вислугу років і т. ін. має законодавче закріплення. Питання конкурсного добору кандидатів на посаду судді, проведення кваліфікаційного іспиту, розв'язання організаційних питань здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, що є постійно діючим органом у системі судоустрою. Але вирішення питання по суті щодо переведення судді здійснюється органом, що призначив (обрав) суддю на посаду, — Президентом України або Верховною Радою України. Вважаємо, що якщо повноваження щодо санкціонування переведення судді будуть надані Вищій кваліфікаційній комісії суддів України як органу, відповідальному за суб'єктний склад суддівського корпусу, їх професіоналізм, то це значно підсилить гарантії незалежності суддів.

Також доцільним буде розроблення й оприлюднення об'єктивних критеріїв кар'єрного просування з тим, щоб вирішення питання добору кандидатів та вирішення питання про їх переміщення чи призначення на адміністративні посади ґрунтувалися на «професійних якостях з урахуванням кваліфікації, порядності, здібності та ефективності»¹.

Певною позитивною новелою нового Закону, що сприяє зміцненню незалежності суддів, стало надання судді права самому ініціювати питання щодо власної кар'єри.

Таким чином, специфіка професії судді зводиться до можливості, не переміщуючись усередині суду або до вищестоящего суду, робити успішну кар'єру, яка виражається у відповідному збільшенні грошової винагороди за працю, можливості бути обраним на адміністративну посаду, а також можливості випробувати власні здібності на посаді судді в суді вищого рівня. Фундаментальним чинником кар'єри судді є прагнення людини до професійної самореалізації, найбільш ефективного використання своїх знань, якостей і здібностей. Інститут кар'єри судді є найсильнішим стимулом підвищення професійної майстерності, вдосконалення професійних знань, задоволення особистих інтересів із самореалізації. Саме тому мають бути опрацьовані *Стандарти відповідності* для кожної суддівської (у т. ч. адміністративної) посади,

¹ Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів від 23.11.2001 // Міжнародні стандарти в сфері судочинства. – К., 2010. – С. 22.

відповідно до яких будуть здійснюватись оцінка та конкурсний добір кандидатів на посади суддів (як тих, які претендують на посади вперше, так і тих, які претендують на зайняття посади в суді вищого рівня або спеціалізації) та на адміністративні посади в судах.

Б. Перспектива самореалізації визначає підхід до професії судді як до творчої діяльності. Саме у професії судді особа бачить найкращі можливості для самовизначення. У психології самовизначення обґрунтовано визначається і як основа самореалізації і самоствердження особистості¹. Сутність даної орієнтації полягає у відповідності бажань, надій особистості реальній дійсності. При цьому бажання, прагнення можуть бути всілякими, наприклад, певний суспільний авторитет, необхідні умови праці, найкраща реалізація кваліфікації і здібностей особистості у праці та адекватна її оплата тощо.

На жаль, дані, отримані різними незалежними соціологічними дослідженнями, підтверджують низький авторитет суддів у очах громадян. Так, якщо судити за підсумками відповідних КСД, свідомості наших громадян притаманні такі стереотипи суддів: а) «законник, юридичний ідеаліст», неухильно дотримується закону, однак нерідко ідеалізує його силу як догму; б) «перестраховальник», прагне перекласти із себе особисту відповідальність на керівництво, попереднє розслідування та ін.; в) «юридичний нігіліст», припускається волюнтаристських відступів від вимог закону і принципів права; г) «корупціонер», готовий умисно за хабар чи цінну послугу винести судові рішення, що суперечить закону². Наведені дані свідчать, що в суспільній свідомості авторитет судді пов'язується із професійними якостями і здібностями особи. Це ще раз підкреслює актуальність Стандартів відповідності професії судді, до змісту яких має бути включено перелік професійно важливих якостей судді, розроблених на підставі діяльно-особистісного підходу. Саме цей документ повинен стати основою конкурсного добору суддів.

В. Перспектива матеріальної винагороди. Як правильно зазначив Г. Черемних, суддя має бути забезпечений досить високою не змен-

¹ Глоточкин А. Д. К вопросу о динамической и функциональной структуре личности / А. Д. Глоточкин. – М., 1987. – С. 18–23; Глоточкин А. Д. Психологические вопросы профессионального отбора личного состава / А. Д. Глоточкин // Военная мысль. – 1980. – № 3. – С. 62, 69.

² Герасина Л. Н. Социальная эффективность судебной власти: возможности социологического измерения / Л. Н. Герасина // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2002 р., м. Харків / гол. ред. В. В. Сташис. – Х. ; К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 98.

шуваною зарплатнею, яка підлягає індексації, що дозволяє йому впевнено дивитися в майбутнє, щоб кращі юристи країни прагнули посісти місце суддів¹. Рекомендація № R (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо незалежності, ефективності та ролі суддів передбачає, що «винагорода суддів повинна гарантуватися законом» та «відповідати гідності їхньої професії та тягареві відповідальності, яка на них покладається» (Принципи I (2) (a) (ii) та III (1) (b))². У більшості країн світу питання матеріального забезпечення суддів закріплено в нормативно-правовому порядку разом із гарантією стабільності оплати праці судді. Хоча в деяких системах (наприклад, Скандинавські країни) ці питання вирішуються за допомогою традиційних інструментів без законодавчого закріплення відповідних нормативних положень. У законодавстві України закріплено, що суддівська винагорода регулюється виключно законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Конституційний Суд України» та не може визначатися іншими нормативно-правовими актами. Суддівська винагорода складається з посадового окладу та доплат за вислугу років, перебування на адміністративній посаді в суді, науковий ступінь та роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці. Розмір посадового окладу судді місцевого суду прив'язується до розміру мінімальної заробітної плати, яка визначається законом, а отже, оклад судді постійно підвищуватиметься відповідно до зростання вартості життя. Посадові оклади інших суддів устанавлюються пропорційно до посадового окладу судді місцевого рівня з відповідним коефіцієнтом. Інші надбавки встановлюються відповідно до певного відсотка від посадового окладу (ст. 129 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

До недоліків нормативно-правового регулювання матеріального забезпечення суддів слід віднести, *по-перше*, відсутність у Законі закріплення розміру доплат за перебування на адміністративній посаді голови суду. Це зроблено в Указі Президента України, що суперечить п. 1 ст. 129 Закону. Але навіть у зазначеному документі інформація щодо доплат за перебування на адміністративній посаді Голови Верховного Суду, Конституційного Суду, Вищих спеціалізованих судів України є закритою. Це створює умови для можливості «непроцесуальних» впливів на цих посадових осіб судової влади, що є неприпустимим. *По-друге*, у законодавстві відсутні положення, які б гарантували захист

¹ Черемных Г. Суд и судья / Г. Черемных // Известия. – 1989. – 11 апр. – С. 4.

² Міжнародні стандарти в сфері судочинства. – К., 2010. – С. 14–17.

від зменшення розміру матеріальної винагороди суддів¹. Як відзначила з цього питання КРЕС, є дуже важливим для країн (особливо для нових демократій) передбачити нормативно-правові положення, які б гарантували захист від зменшення розміру суддівських окладів². Більшість країн передбачили національним законодавством такі гарантії, а деякі навіть на рівні Основного Закону³. Гадаємо, що гарантія стабільності матеріальної винагороди обов'язково повинна бути передбачена і в законодавстві України.

2. Високий рівень професіоналізму суддівського корпусу. Держава зацікавлена, щоб до суддівського корпусу входили висококваліфіковані спеціалісти. Із розвитком суспільно-політичних відносин ускладнюється зміст правових відносин, а значить судова система має бути здатною розв'язати будь-який суспільно-правовий конфлікт. Лише за такої умови судова система буде відповідати ознаці ефективності. Це актуалізує питання професійної якості суддівського корпусу, адже вирішує питання по суті не судова система взагалі, а професійні судді.

На наш погляд, основними напрямками вдосконалення професійної якості суддівського корпусу є: 1) вироблення Стандартів відповідності суддівській професії; 2) оптимізація процедури добору кандидатів на посади суддів; 3) налагодження ефективного механізму контролю за профпридатністю суддів. Розглянемо кожний напрям і сформулюємо конкретні заходи щодо вдосконалення діючої системи.

1. Стандарти відповідності суддівській професії. Сьогодні в системі сучасної теорії судоустрою вже виокремлюється науковий напрям з умовною назвою «судова антропологія» як система уявлень про

¹ Відповідна гарантія була передбачена ст. 11 Закону України «Про статус суддів», який втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7.07.2010 р.

² Пункт 62 Висновку № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів від 23.11.2001 // Міжнародні стандарти в сфері судочинства. – К., 2010. – С. 29.

³ Наприклад, у ст. III Конституції США прямо встановлено, що після призначення на посаду заробітна плата судді «не може бути зменшена протягом усього строку перебування його на посаді». Розмір цієї винагороди встановлюють спеціальні законодавчі комісії. У разі якщо внаслідок інфляції чи інших причин традиційно встановлена винагорода перестає відповідати вимогам підтримання незалежності судової влади, зазначені комісії переглядають її розмір. У цілому судді в США належать до категорії найбільш високооплачуваних службовців. Докладніше див.: Притика Д. Деякі аспекти організації діяльності та структури судової системи США / Д. Притика // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України. – 1995. – № 1. – С. 163.

«суддю-людину» — суб'єкта судового правозастосування — специфіку його впливу на соціальне середовище та його духовну сферу, формування правової системи тощо. Адже хоча процедура судочинства має дуже великий ступінь формалізації, однак застосовує норми людина, особа, яка наділена свідомістю та волею, що дозволяє вести мову про пряму залежність між особистісними якостями судді та ефективністю судової системи, оскільки весь процес застосування норми закону до спірних правовідносин є свідомим та цілеспрямованим. Дослідження особистісних характеристик судді має значну практичну цінність, оскільки забезпечує теоретичний фундамент законотворчій діяльності, у ході якої будуть закріплені вимоги, що ставляться як до кандидата на посаду судді, так і до діючого судді. Адже особа, яка вже набула статусу судді, не повинна зупинятися у своєму професійному розвитку, а діяти в напрямі самовдосконалення, підвищувати свою майстерність, оперативно реагувати на зміни та відповідати вимогам часу.

У сучасній юридичній літературі спроби проаналізувати структуру особистості судді містяться в роботах Г. П. Батурова, В. Л. Васильєва, Ф. В. Глазиріна, Ю. М. Грошевого, Т. Г. Морщакової, І. Л. Петрухіна, Н. В. Радутної, І. М. Сорокотягіна та ін. Запропоновані теорії особи судді характеризуються великою розмаїтістю як елементів, що входять у структуру особистості, так і факторів, що поєднують ці елементи в систему. Вважаємо, що досліджувати особистість судді необхідно крізь призму завдань, що ставить перед особою професійна діяльність. Адже наукою встановлено, що в процесі здійснення трудової діяльності загальна структура особистості відповідним чином переломлюється через здійснювану професійну діяльність. При цьому не всі сторони особистості мають рівноцінне значення для успішного здійснення службових функцій. Одні дуже істотно впливають на кінцевий результат, ефект діяльності (вони називаються професійно важливими), інші ніколи не впливають або справляють незначний вплив¹. Отже, завданням судової антропології повинне стати дослідження особи судді у поєднанні з аналізом змісту його професійної діяльності з тим, щоб виявити ті її властивості, які є професійно корисними з погляду ефективності, успішності виконуваної діяльності. Результатом такого аналізу повинне стати вироблення Стандартів відповідності суддівській професії, що може стати системою об'єктивних критеріїв оцінки профпридатності кандидатів на посади суддів, на адміністративні по-

¹ Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М., 1980. – С. 210–220.

сади, діючих суддів, при вирішення питань про їх переведення до суду вищої інстанції тощо.

Вважаємо, що структуру Стандартів відповідності суддівській професії повинні скласти: а) вимоги щодо рівня інтелектуального розвитку людини; б) вимоги щодо соціально-психологічних якостей і здібностей особистості; в) вимоги щодо рівня правової культури особи. Фундаментальною основою опрацювання Стандартів повинен стати діяльнісно-особистісний метод¹, а змістом — професійно важливі якості судді. Складовою частиною загальних стандартів мають стати Стандарти відповідності посаді судді апеляційного, Вищого спеціалізованого або Верховного Суду України, а також Стандарти відповідності адміністративній посаді в суді². Безумовно, вказані документи повинні доповнювати базові Стандарти відповідності судді в частині переліку додатково необхідних професійних якостей.

2. *Добір кандидатів на посади суддів.* Прийнятий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7.07.2010 р. сприяв удосконаленню процедури добору кандидатів на посади суддів, передбачивши конкурсні засади добору, необхідність проходження спеціальної підготовки, прозорість (за рейтинговою системою) вибору із претендентів найбільш придатного для виконання функцій судді, запровадження єдиних стандартів добору суддів (централізований порядок добору єдиним органом — Вищою кваліфікаційною комісією суддів України) та ін. Основними проблемами реалізації закріплених положень, з нашої точки зору, є наповнення реальним змістом проголошеного прагнення забезпечити функціонування системи добору суддів «на основі професійних якостей» і «об'єктивності». У цьому контексті знов актуальним постає питання розробки Стандартів відповідності професії судді, про що йшлося вище. Крім того, необхідно провести ґрунтовне аналітичне дослідження щодо визначення допустимої до використання методики оцінки професійно важливих якостей судді, визначити коло суб'єктів, яким це доречно доручити, та стадії добору кандидатів, на

¹ Докладніше див.: Москвич Л. М. Діяльнісно-особистісний підхід до формування суддівського корпусу / Москвич Л. М., Іваницький С. О., Русанова І. О. // Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) / за заг. ред. І. Є. Марочкіна : монографія. – Х., 2009. – С. 115–132.

² Наприклад, у США існує перелік Критеріїв якостей, за якими оцінюється відповідність кандидата судовій посаді, на яку він претендує. Визначений загальний перелік якостей суддів, а також перелік додаткових якостей суддів першої інстанції, апеляційних судів та наглядових суддів (див. Критерії оцінки // Інформ. вісн. Вищ. кваліфікаційної комісії суддів України – 2008. – № 1 (5). – С. 15–23).

якій слід запровадити таку оцінку. Оскільки зазначеним Законом було скасовано процедуру атестації суддів, то підвищується значення процедури оцінки професійно важливих якостей судді саме на стадії добору кандидатів.

Відповідно до ч. 2 ст. 70 Закону «кваліфікаційний іспит полягає у виявленні належних теоретичних знань та рівня професійної підготовки кандидата на посаду судді, ступеня його готовності здійснювати правосуддя з питань юрисдикції відповідного суду, а також особистих та моральних якостей кандидата». Системний аналіз наступних положень закону свідчить, що якщо стосовно методики виявлення «належних теоретичних знань та рівня професійної підготовки кандидата на посаду судді» (анонімне тестування) та «готовності здійснювати правосуддя з питань юрисдикції відповідного суду» (виконання практичного завдання) законодавець визначився, то щодо методики виявлення і оцінки «особистих та моральних якостей кандидата» — ні. Гадаємо, цей недолік має врахувати Вища кваліфікаційна комісія суддів України під час опрацювання відповідного положення про проведення кваліфікаційного іспиту кандидатів на посаду суддів. До того ж положенням слід урахувати особливості проведення кваліфікаційного іспиту щодо діючих суддів, оскільки Закон передбачає, що рішення щодо переведення судді у вищий суд або суд іншої юрисдикції також здійснюється на підставі кваліфікаційного іспиту (статті 73, 80 Закону).

Вважаємо за доцільне, *по-перше*, проведення діагностики наявності професійно важливих якостей і здібностей судді вже на етапі добору кандидатів ВККС (до прийняття рішення про направлення на спеціальну підготовку), що сприятиме збереженню економічних ресурсів. *По-друге*, оскільки певні професійно важливі якості можуть здобуватися та корегуватися в процесі навчання, то доцільно включити відповідні заходи до програми спеціальної підготовки кандидатів на посади суддів. *По-третє*, проведення під час складання кваліфікаційного іспиту процедури з оцінки ступеня відповідності особистих і моральних якостей кожного кандидата переліку професійно важливих якостей судді, визначених у Стандартах відповідності професії судді, підсилить критерій об'єктивності при прийнятті рішення про рекомендування особи на посаду судді.

3. *Ефективний механізм контролю за профпридатністю суддів.* Профпридатність є показником належного кваліфікаційного рівня судді та професійної відповідності займаній посаді. Оцінка профпридатності створює умови для прогнозування ефективності роботи судді

при виконанні службових функцій. Отже, контроль профпридатності судді є однією із передумов ефективності судової системи.

Із ліквідуванням інституту атестації суддів основою механізму контролю за належним кваліфікаційним рівнем судді є інститут підвищення кваліфікації, і у виняткових випадках — інститут дисциплінарної відповідальності суддів.

Підвищення кваліфікації суддів. Поняття «кваліфікація» дуже близьке за значенням до по поняття «компетентність». У показник «компетентності судді» Бангалорські принципи поведінки суддів включають вжиття суддею розумних заходів для збереження та розширення своїх знань, удосконалення практичного досвіду та особистих якостей, необхідних для належного виконання ним своїх обов'язків, використовуючи для цих цілей засоби навчання та інші можливості, що в умовах судового контролю мають бути доступні для суддів (п. 6.3)¹. З наведеного формулювання можна зробити такі висновки. *По-перше*, міжнародні стандарти визнали залежність належного виконання службових обов'язків судді від його професійних знань, практичного досвіду і особистих якостей. *По-друге*, засоби навчання та інші можливості щодо вдосконалення знань, досвіду та особистих якостей судді визнаються засобом контролю. *По-третє*, система навчання та інші можливості вдосконалення знань, досвіду та особистих якостей судді повинні бути забезпечені органами, що належать до системи судоустрою.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» підвищення кваліфікації є *правом* судді, яке може реалізовуватись або через участь у відповідних об'єднаннях суддів, або шляхом проходження відповідної підготовки (частини 2, 3 ст. 54). Обов'язок організації і забезпечення «періодичного навчання суддів з метою підвищення рівня кваліфікації» покладено на Національну школу суддів України (ст. 82), яка підпорядкована Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, що є постійно діючим органом у системі судоустрою (ст. 90). Можна констатувати, що інститут підвищення кваліфікації суддів перебуває на початку свого становлення, але, сподіваємось, він зможе стати реальним механізмом контролю за рівнем профпридатності суддів. Утім виникає питання: підвищувати кваліфікацію є правом чи обов'язком судді? КРЄС у своєму Висновку № 4 (2003) щодо належної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях від 27.11.2003 підкреслила нереалістичність

¹ Міжнародні стандарти в сфері судочинства. – К., 2010. – С. 35–40.

заходів щодо закріплення обов'язковості підвищення кваліфікації у будь-якому випадку, оскільки, з точки зору КРЕС, існує побоювання, що тоді воно стане бюрократичною та формальною справою (п. 34). І вважає більш раціональним поширення в суддівському корпусі *культури постійного навчання* (п. 33)¹. Цінуючи дане зауваження КРЕС, все ж вважаємо, що «культуру постійного навчання» слід *виховувати*, що можливо лише в умовах навчання (постійного або періодичного). Тому пропонуємо в законодавстві право судді на підвищення кваліфікації замінити на його *етичний обов'язок*. Це сприятиме становленню інституту підвищення кваліфікації як елементу механізму контролю профпридатності суддів.

На жаль, чинне законодавство не передбачає підстав для звільнення особи з посади судді з мотивів його професійної непридатності. Вважаємо, що непроходження (нескладання) випробування по закінченні навчальної програми з підвищення кваліфікації має стати індикатором професійної придатності суддів. Якщо передбачити шляхом внесення змін до законодавства, що підвищення кваліфікації є саме етичним обов'язком судді, то може з'явитися підстава для звільнення професійно непридатного суді за підставою, передбаченою п. 5 ч. 5 ст. 126 Конституції України — порушення суддею присяги. Змістом присяги судді передбачено «...чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді...» (ч. 1 ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). За таких підстав інститут підвищення кваліфікації стане дієвим механізмом контролю за профпридатністю суддів і відповідністю їх кваліфікаційного рівня вимогам професії.

Інститут дисциплінарної відповідальності суддів. Відповідно до п. 18 Основних принципів щодо незалежності правосуддя судді можуть бути тимчасово усунуті від посади або звільнені тільки з причин їх *нездатності виконувати свої обов'язки чи поведінки, невідповідної до посади, яку вони займають* (виділено автором — Л. М.). Гадаємо, імплементація даного міжнародного стандарту вимагатиме створення Стандартів поведінки суддів, що ґрунтуватимуться на цінностях правосуддя, справедливості і стануть передумовою довіри до суду². Таким стандартом поведінки в Україні є Кодекс професійної етики судді, який було затверджено V З'їздом суддів України 24.10.2002 р. Порушення

¹ Міжнародні стандарти в сфері судочинства. – К., 2010. – С. 115–120.

² Пункт 8 Висновку № 3 (2002) КРЕС до уваги КМРЕ щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності. Страсбург, 19.11.2002 р. // Міжнародні стандарти в сфері судочинства. – К., 2010. – С. 41–55.

суддею правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, є підставою дисциплінарної відповідальності судді (п. 4 ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Застосування в нормі оціночних визначень ускладнює її застосування на практиці. Гадаємо, що невідповідний рівень кваліфікації судді належить до тієї підстави, що «підриває авторитет правосуддя». Разом із тим «неналежний рівень кваліфікації судді» має бути доведено. Гарантії статусу судді передбачають застосування об'єктивних критеріїв щодо оцінки його професійної відповідності посаді. На наш погляд, єдиним можливим механізмом такої оцінки, у межах діючого правового поля, є випробування судді за наслідками проходження навчальної програми з підвищення кваліфікації. Лише негативний результат такого випробування може стати об'єктивним показником профнепридатності професії судді. Але, на жаль, законодавство не передбачає, що за наслідками дисциплінарного провадження ВККС може прийняти рішення щодо направлення судді для проходження курсу з підвищення кваліфікації. Доцільність доповнення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» таким положенням обґрунтовується тим, що, *по-перше*, це сприятиме запровадженню об'єктивних критеріїв оцінки поведінки суддів; *по-друге*, сприятиме підвищенню професійності (кваліфікаційного рівня) судді; *по-третє*, не порушуватиме гарантій самостійності та незалежності суддів; *по-четверте*, створить передумови для використання інституту дисциплінарної відповідальності як додаткового інструменту контролю за рівнем професіоналізму суддівського корпусу. Отже, у цілому зазначені заходи сприятимуть підвищенню професіоналізму суддів, а значить — і ефективності судової системи.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, судова система набуває свого конкретного соціального змісту через ставлення до певних інтересів, цілей і завдань суспільного розвитку. Вона виступає як одна із суспільних форм історичної самореалізації у поєднанні з інтересами суспільства¹. Адаптації інституту суду до конкурентного правового поля сприяє відповідна юридична кваліфікація і професійна підготовка судді. Оскільки ефективність функціонування суду залежить від довіри суспільства, саме професіоналізм суддів стає первинним фактором вибору на користь судового способу розв'язання конфлікту. У зв'язку з цим серед напрямів судової реформи виокремлюється усунення суперечностей, які існують між потребою залучення до виконання поставлених перед судовою системою завдань професійно підготовлених

¹ Ликас А. Л. Культура правосуддя / А. Л. Ликас. – М., 1990. – С. 29.

кадрів та недостатньо якісним забезпеченням їх професійного розвитку, що знижує ефективність судової діяльності та суттєво впливає на темпи розпочатих у країні перетворень.

Москвич Л. К вопросу об усовершенствовании статуса судей как элемента системы мер по повышению эффективности судебной системы

В статье исследуются способы повышения эффективности судебной системы через усовершенствование кадрового состава судейского корпуса. Обосновывается, что на эффективность судебной деятельности влияет уровень профессионализма судей. Излагаются предложения по усовершенствованию статуса судей, направленные на привлечение в судейский корпус специалистов наивысшего уровня, поддержания высокого качества профессионализма судей.

Ключевые слова: статус судей, профессионализм судей, Стандарты профессионализма судьи.

Moscovich L. To a question on improvement of the status of the judges as element of system of measures on increase of efficiency of judicial system

In clause the ways of increase of efficiency of judicial system through improvement of personnel structure of the judicial case are investigated. Is proved, that the efficiency of judicial activity is influenced by a level of professionalism of the judges. The offers on improvement of the status of the judges directed on attraction in the judicial case of the experts of the best level, maintenance of high quality of professionalism of the judges are stated.

Keywords: the status of the judges, professionalism of the judges, Standards of professionalism of the judges.